

Laatia-sanan originaalin merkityksenkehityksestä

Teoksessaan *Sanoja ja käyttäytymistä* (Suomi 111: 1, Hki 1964, s. 21) R. E. NIRVI osoittaa, että *säädellä* ja *sääksiä* verbien merkityksenkehitys on ollut seuraavanlainen: 1. järjestellä > järjestellä sanoin > määrällä, toimitella > affektisesti: moittia; 2. järjestellä > järjestellä sanoja > järjestellä sanoja toisen puheen mukaan > matkia, naljailla. Samalla hän esittää toisiin sanaperheisiin kuuluvia semanttisia paralleleja, »jotka osoittavat, että järjestämistä, kuntoon laittamista ja valmistamista ilmaisevat verbit ovat saaneet merkityksen 'puhua'». Tällaisia ovat hänen mukaansa suomen verbit *laatia*, *laittaa* ja *toimittaa*. Otaksun kuitenkin, että puhumista ilmaiseva merkitys, joka venäläisperäisellä *laatia*-verbillä (< *ladit'*) on tiettävästi vain Kaakkois-Suomen ja Inkerin murteissa, ei ole syntynyt sisäisen merkityksenkehityksen tietä. Tällaista päättelyä tukee nähdäkseni myös se, että viron *laadima* on tarkoittanut Alutagusen ja Tartumaan murteissa puhumista. Nirvi on epäilemättä oikeassa huomauttaessaan, että »viron johdos *laaditama* 'fertig machen, in Bereitschaft setzen' osoittaa, että kantaverbilläkin [*laadima* 'sprechen'] on täytynyt olla virossa [venäläisen] originaalin mukaisia merkityksiä» (mts. 22).

Laatia-sanana etymologiaa käsittelevässä artikkelissa (Slaavilaisperäinen sanastomme 112—113) JALO KALIMA ei ole huomannut mainita, että myös ven. *ladit'*-verbillä on puhumiseen liittyviä merkityksiä. Tästä semanttisesti erittäin kiintoisasta sanasta hän antaa vain seuraavat merkitykset: 'saattaa järjestykseen, järjestää, valmistaa, korjata, laittaa kuntoon'. Samat merkitykset esittää Nirvikin. Kalima ei ole myöskään muistanut mainita venäjän verbille niin keskeistä merkitystä kuin 's o p i a', vaikka ims. kieliä edustavissa esimerkkisanoissa on sellaisia, esim. veps. *laatia* 'järjestää, sovittaa'; s o p i a', karj. *loadie* 'tehdä, laittaa', refl. 's o p i a, kelvata'.

Nykyvenäjän kirjakelessä *ladit'*-verbin tärkeimpiä merkityksiä ovat 'sopia, olla t. elää sovussa', 'tulla toimeen keskenään'. Muinaisvenäjässä *laditi* tavataan yleisimmin merkityksessä 'sovittaa vihamiehet keskenään', mutta eräissä vanhoissa muistomerkeissä sana esiintyy myös konkreettisemmissä merkityksissä, kuten esim. 'laitella, sovitella', 'virittää (soittopeli)'. Nämä merkitykset viittaavat selvästi siihen, että *laditi* on alkuaan tarkoittanut jotakin muuta kuin vihamiesten sovittamista tai sovussa elämistä.

Nirvin ajatukset sanojen käyttäytymisestä ovat antaneet minulle virikkeen pohtia venäjän *ladit'*-verbin merkityksenkehitystä lähtökohtana johonkin konkreettiseen työprosessiin liittyvä toiminta. Palautan mieleen joitakin Nirvin huomioita. Hän toteaa, että suomen verbi *toimittaa* on alun perin merkinnyt 'panna, järjestää kan-

gasta toimelle' (mts. 22) ja on kudontaterminologiaan kuuluvan *toimi*-sanan johdos. Sellaiset verbit kuin *säätää*, *säädellä*, *sääksiä* ja *sääliä* ovat kehittyneet säiettä tarkoittavan *sää*-nominin pohjalta ja liittyvät näin ollen perimmiltään punontatyön piiriin. *Säätää*-verbistä hän mainitsee, että se on syntyään merkinnyt 'panna, iskeä säälleen', so. 'sääät tietynlaiseen järjestykseen punottaessa' (mts. 14). Tietynlaiseen järjestykseen panemisen merkitys on myös ven. *ladit*-verbillä. Niinpä Venäjän Tiedeakatemian sanakirja v. 1789 selittää verbin merkitsevän 'prinoravlivat odnu vešč k drugoj' [= 'sovitella toinen esine toiseen'], ja Dalin mukaan (II 599) sana merkitsee mm. 'prilaživat, prinorovljat [= 'sovitella, laitella jokin johonkin']. Voidaanko tuo 'sovitteleminen' yhdistää primäärisenä johonkin tiettyyn työprosessiin? Mielestäni voidaan. Ven. *ladit* merkityksessä 'laittaa, valmistaa, tehdä' kuuluu kansankielessä pohjimmiltaan ja dominoivasti *miesten töihin* ja erittäinkin puuastiain ja *tynnyrintekijäin ammattiin*; vrt. *ja ləžu kàdku* 'laitan puupytyä', *lādil ušat, da vsě spōrtil* 'laitoin korvaa, mutta kaiken pilasin', *v botšarnoj hozjain i dvoje rabōtnikov lādjat kàdki i bōtški* 'tynnyriverstaassa isäntä ja kaksi työmiestä ovat valmistamassa puupytyjä ja tynnyreitä' (Slovař russkogo jazyka, sostavlennyj Vtorym Otdelenijem Imp. Akademii Nauk, Petrograd 1915, V: 1 65; edempänä SRJ).

Tiettävästi puukorvojen ja -tynnyreiden ohuiden, poikkileikkaukseltaan tavallisesti kaarevien laitalautojen eli kimprien valmistaminen, niiden lovittaminen ja eritoten niiden tarkka limittäin sovittaminen vaatii tekijältään uurastusta ja täsmällisyyttä. Muinaisvenäläisiä käsityöammatteja käsittelevässä tutkielmassa B. A. РYBAKOV toteaa seuraavaa: »Tammikimprien valmistaminen hyvin vuolluista lankuista, niiden reunojen tarkka sovittaminen toisiinsa, pohjalautojen pyöristäminen ja sijoittaminen kimprien loveukseen vaativat sekä erikoisia työkaluja että suurta tottumusta (Istorija kul'tury drevnej Rusi I 110, M. — L. 1951). Mainittakoon, että puuvanteilla ympäröityjen, 12—15 kimmestä tehtyjen astioiden jäännöksiä on tavattu Venäjällä erilaisista löydöksistä, joista vanhimmat ajoittuvat 7. vuosisadalle (ks. Otšerki po istorii russkoj derevni X—XIII vv. = Trudy Gosudarstvennogo Istoritšeskogo muzeja 33 80, M. 1959).

Oletukseni tueksi, jonka mukaan ven. *lādīt* (mven. *laditi*) on alkuaan kuulunut mm. puuastiaintekijäin sanastoon, mainitsen, että substantiivi *lad*, joka kirjavenäjässä merkitsee pääasiallisesti sopua, sovintoa ja tapaa, tarkoittaa tynnyrintekijäin kielessä kimpitä. Sanalla on kollektiivinen merkitys, joka käsittääkseni palautuu esivenäjään. *Lad*-sanan rinnalla tynnyrinkimprien merkityksessä käytetään myös sen monikkomuotoa *ladŷ* (ks. SRJ V: 1 97). Voidaan siis ajatella, että esiven. *ladō* (kollekt.) on tarkoittanut samanlaisia, toisiinsa hyvin sopivia rakennustarvikkeita (lähinnä mahdollisesti juuri kimpitä). Kuvaavaa on, että tästä substantiivista johdettu adjektiivi *ladbnyj* on tarkoittanut samanlaista, yhtäläistä, kaltaista. Nykyvenäjän *ladnyj* taas merkitsee lähinnä 'kelpo, hyvä, kunnollinen'.

Ven. *lādīt*-verbin merkityssuhteiden selittämisen kannalta on erikoisen tärkeä sen vanha konkreettinen merkitys 'panna, asettaa samanlaiset (toisiinsa hyvin

sopivat) tarveaineet tiettyyn järjestykseen'. On ilmeistä, että puuastiaintekijään kielestä tämä verbi on myöhemmin siirtynyt tarkoittamaan myös muita miesten suorittamia töitä. Eräitä esimerkkejä: *lädit tēs dlja obšivki, dlja kryš; rovnjät, strogät i doròžit* 'valmistaa lautoja vuorausta varten, ulkokattoa varten; tasoittaa, höylätä ja kuurnittaa laudat' (SRJ V: 1 66), *vyladit* (Arkangeli) 'liitostaa (esim. vuoliaiset)' (Dal I 727), *nalädit sohù* 'saada atra työkuntoon' (kiinnittää siihen vannas) (Dal II 1125), *da, vot, sohù poläživaju, pahät porà* 'atraa tässä kunnostan, on aika kyntää' (Dal III 614). SRJ (V: 1 65) tuo esiin erikoisesti, että *lädit*-verbin merkitys on 'tehdä, nikkaroida jotakin ensisijaisesti puusta' ['delaf, masterit tšto-n. preimùštšestvenno iz dèreva'].

Myös erilaisten soittimien valmistamisesta puhuttaessa kansankielessä käytetään tätä verbiä. On hyvin luultavaa, että tässä merkityksessä verbiä *lädit* on vanhimpina aikoina käytetty vain silloin, kun kysymyksessä oli erilaisten sormintasoittimien (balalaikan, banduran) teko. Tällaisten soittimien otelaudassa olevien perästäisten otevälikköjen (ven. *poròžek* 'pikkukynnys') ven. nimitys on nimittäin *lad*. Sormintasoittimien piiristä tämä nimitys on siirtynyt myös eräisiin muihin soittimiin. Niinpä *lad* saattaa tarkoittaa harmonikan näppäintä tai pianon kosketinta. Nykykielessä sana merkitsee jopa sävellajia. Ja verbi *lädit* elää murteissa merkityksessä 'virittää' (näin jo muinaisven:ssä).

Myös sanat voidaan asettaa tiettyyn järjestykseen, sopivasti peräkkäin. Huomattava on, että ven. *lädit* ei tarkoita tavanomaista puhumista, vaan samojen sanojen, samantapaisten ajatusten toistamista. Seuraavanlaiset konneksiot ovat venäjässä aivan yleisiä: *lädit odnò i tòže* 'puhua yhtä ja samaa', *on tölko i lädit* 'hän vain jankuttaa sitä samaa'. Etuliitteinen verbi *zalädit* on parhaiten suomennettavissa verbeillä 'ruveta jankuttamaan, jankata'. Edellä mainituista merkityksistä päästään helposti sellaisiin kuin 'suostutella, puhua puolelleen' ja edelleen 'saada joku puhumalla puolelleen', 'päästä yhteisymmärrykseen, sopimukseen'. Näihin merkityksiin liittyvät saumattomasti sellaiset kuin 'kosia' ja 'tehdä naimiskauppa' (SRJ V: 1 67). Sopivien sanojen peräkkäin asettelu ja tiettyjen sanakäänteiden toistaminen on aikoinaan kuulunut poppamiesten arsenaaliin, ja niinpä *lädit* on tarkoittanut mm. Petroskoin venäläisten keskuudessa puoskarointia ja loitsimista: *shodi-ko k jej, — lädit, govorjät, horošò* 'käypäs hänen luonaan, — 'laatii', kerrotaan, hyvin'. Vrt. tähän sanontaa *sõnu seadima* 'Zauberwörter sprechen' (= loitsia) (Nirvi mts. 23). On ilmeistä, että em. venäläisessä esimerkkilauseessa *lädit* 'loitsii' on syntynyt elliptisesti, ts. verbiin on kuulunut jokin objekti, esim. *slovà* 'sanoja'. Verbillä on myös merkitys 'matkia' (SRJ V: 1 70) < 'järjestellä sanoja toisen puheen mukaan'.

Kun venäjän verbeillä *lädit* ja *zalädit* on puhumisen, toistamisen, jankuttamisen ym. selvästi tältä pohjalta kehittyneitä merkityksiä, uskon, että suomen murteissa *laatia*-verbillä tavattavat puhumiseen liittyvät merkitykset on saatu jo venäjältä.

Venäjän *lad-* ja *lädit*-sanojen etymologia ei ole selvä. VASMER (REW II 6) kirjoittaa: »Sichere Anknüpfungen fehlen. Man denkt an Verwandtschaft mit got. *lētān* 'lassen' (Mikkola Ursl. Gr. 3, 24) oder mit *lågoda* ['Friede, Ordnung, Har-

monie'] . . .». Olen sitä mieltä, että *lad*-sana on kehittynyt sanasta *lågoda*, mutta siitä tarkemmin alempana. Ven. *lad* ja *ladiť* sanoilla on vastine vain ukrainassa, puolassa ja tšekissä. Puolan *ladin* merkitys on 'sopu, sovinto; järjestys', ja varsinaisesti sen murteisiin kuuluva *ładzić*-verbi merkitsee 'elää sovussa jonkun kanssa' ja 'saattaa kuntoon' (ks. Słownik języka polskiego IV, red. naczelny W. Doroszewski, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1962); tšekin vastaavat sanat ovat *lad* 'Ordnung, Planmässigkeit' ja *laditi* 'stimmen, in Einklang od. Übereinstimmung bringen' (ks. J. Herzer, Českoněmeckij slovník I 684). V. MACHEK (Etymologický slovník jazyka českého a slovenského 255, Praha 1957) arvelee, että tš. *lad* on lainattu joko venäjstä tai puolasta ja *laditi* venäjstä. A. BRÜCKNER (Słownik etymologiczny języka polskiego 305, Kraków 1927) on tuskin oikeassa pitäessään puolan *lad* ja *ładzić* sanoja kantaslaavista periytyneinä. Puolan ja tšekin sanojen abstraktinen semantiikka viittaa mielestäni siihen, että niitä voidaan hyvin pitää itäslaavilaisina lainoina. Esiven. **ladō* on nähtävästi syntynyt sisäheiton tietä kantaslaavin sanasta **lagoda*, jonka yhtenä merkityksenä on ollut 'järjestys'; vrt. sen etymologiaa sukulaisia liet. *lōga* 'Reihe, Schicht, Mal', lät. *lāga, lāgs* 'Schicht, Ordnung, Mal; Tüchtigkeiť' (ks. E. FRAENKEL Litauisches etymologisches Wörterbuch 329, Göttingen 1955). Slaavilaisessa **lagoda*-sanassa voidaan erottaa johdin *-od(a)* (ks. W. VONDRÁK Vergleichende slavische Grammatik I 601, Göttingen 1924). Uuden *ladō*-sanan mallina ovat olleet *o*-vartaloiset verbikantaiset substantiivit; vrt. esim. *(*sō*)*kladō* — *(*sō*)*klad-ti* > *(*sō*)*klasti*. Substantiivi *ladō* oli saanut esivenäjässä jo edellä selostetut konkreettiset merkitykset. Verbi *laditi* samoin kuin adjektiivi *ladnō* ovat tietysti *ladō*-sanan johdannaisia. Olen päinvastoin kuin Machek sitä mieltä, että myös tšekin ja puolan adjektiivit ovat itäslaavilaisia lainasanoja. Siihen viittaavat selvästi näiden adjektiivien sekundääriset merkitykset mainituissa kielissä; puolan *ładny* 'kunnan, hyvä, kaunis, mieluisa', tšekin *ladný* 'zart, artig, hübsch, schön, fein, niedlich.' Sitä paitsi on todennäköistä, että mainittujen adjektiivien merkityksiin ovat vaikuttaneet eräät kantaslaavilaisen **lagodnō*-adjektiivin merkitykset; vrt. puol. *ładodny* 'pehmeä, sävyisä, mieluisa', tš. *lahodný* 'lempeä, mieluisa'.

SKES II 268 katsoo, että suomen *laatu* (vrt. karj.-aun. *loadu* 'laatu, tapa', vir. *laad* 'laatu, laji') on venäläinen lainasana. MIKKOLA (Ä Ber 86) on pitänyt sitä omaperäisenä, koska suomen sanan merkitys ei hänen mielestään vastaa venäläistä. Tähän on KALIMA huomauttanut, että »eräissä ilmauksissa, kuten *na odin lad* 'samaa (yhteiseen) tapaan', merkitykset koskettavat toisiaan sillä tavalla, että sanojen yhdistäminen on puolustettavissa» (Slaavilaisper. sanastomme 113). Suomen sanan merkitykseen on saattanut vaikuttaa toinenkin venäjän sana, nimittäin *sklad*, jonka merkityksiä ovat paitsi tavanomaiset '(ruumiin)rakenne, vartevuus' ja 'sopusuhtaisuus' myös 'laatu'. Sitä paitsi on huomautettava, että sanaa *lad*, varsinkin sen monikkoa *ladý* voidaan kansankielessä käyttää *h y v ä n l a a d u n*, arvon ja sopivaisuuden osoittamiseksi; vrt. esim. *lošaděnka-to, govorjù ja, ladý u tebjà* 'hevonpenpa, sanon minä, on laatuista sinulla' (SRJ V: 1 98—99).

Über die Bedeutungsentwicklung des Originals von fi. *laatia*

VON IGOR VAHROS

Der Verf. versucht in seinem Artikel nachzuweisen, dass das finnische Verb *laatia* 'zu-rechtmachen, veranstalten, verfassen', dem nur in den Mundarten Südostfinnlands und Ingermanlands einige auf das Sprechen hinweisende Bedeutungen anhaften, auch diese Bedeutungen aus der lehngedebenden Sprache empfangen hat. R. E. Nirvi dagegen äussert in seinem Werk »Sanoja ja käyttäytymistä» (Worte und Verhalten, Helsinki 1964, S. 21) die Annahme, dass die in Frage stehenden Bedeutungen in diesen Dialekten durch innere Bedeutungsentwicklung entstanden sind. Zugleich bringt der Verf. Beobachtungen über die Semantik des russischen Verbs *ladit*. Seines Erachtens hat dieses Verb im Russischen ursprünglich die mit gewissen Arbeitsprozessen zusammenhängende konkrete Bedeutung 'gleiche (gut zusammenpassende) Gebrauchsmaterialien in die erforderliche Ordnung bringen' gehabt. Es ist möglich, dass man im Urrussischen das Verb **laditi* hauptsächlich im Sprachgebrauch der Fassbinder angewandt hat. Die Anfertigung der Dauben von Holzbottichen und -fässern, ihre Kerbung sowie besonders ihr genaue Einpassung ineinander ist bekanntlich eine Fleiss und Geschick erfordernde Arbeit. In Russland hat man schon in Funden, die ins 7. Jahrhundert zu datieren sind, Reste von Holzgefässen angetroffen, die aus je 12—15 Dauben gemacht sind.

Auch noch im Neurussischen bezeichnet das Substantiv *lad* die Dauben, aus denen die Seiten der Tonnen zusammengesetzt werden. Der Verf. zeigt, dass man das Verb *ladit* in der Bedeutung 'machen, anfertigen, herichten' namentlich im Zusammenhang mit Männerarbeiten gebraucht hat. Von der Bedeutung des Inordnungbringens ist man zu denen des Sprechens, des Wiederholens und auf derselben Sache Herumreitens gelangt, davon weiter zu Bedeutungen wie 'für sich zu gewinnen suchen, überreden' > 'durch Sprechen für sich gewinnen' > 'zu einem Einverständnis kommen'. Nach der Ansicht des Verf. sind poln. *lad*, *ladzić* und tschech. *lad*, *laditi* ostslawische Lehnwörter. An eine russische Herkunft der letztgenannten tschechischen Wörter denkt auch V. Machek (Etymol. slov. jaz. česk. a slovenského 255). Der Verf. hält uruss. *laditi* für eine Ableitung von dem Substantiv *ladō*, und dieses ist seiner Meinung nach auf dem Wege der Synkope aus dem gemeinlawischen Wort *lagoda* (u.a. 'Ordnung') entstanden. Das in kollektivem Sinne angewandte neue Wort *ladō* ist geschaffen worden, um den konkreten Begriff 'gleiche (gut zusammenpassende) Baustoffe' zu bezeichnen. Als Vorbild für dieses Wort dürften Deverbale von *o*-Stämmen gedient haben, wie z.B. *(*sō*)*kladō* < *(*sō*)*klad-ti*.